

معرفی نسخه‌ی دست‌نویس
فُلك المشحون
و آب حیات کبیر
محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی

مریم محمدشفیع*

زندگی‌نامه ملا محمدجعفر شریعتمدار استرآبادی

محمدجعفر بن سیف‌الدین استرآبادی طهرانی حائری متخلص به والی و مشهور به شریعتمدار در روستای جفاکنده از توابع بلوک انزان از توابع استرآباد به دنیا آمد. تولدش از روی دست‌خطی که از خود او به نقل از پدرش در پایان کتاب «مصباح‌الهدی» به جای مانده، هنگام طلوع آفتاب روز ششم ماه رمضان سال ۱۱۹۵ق رخ داده، اما برخی منابع تاریخ ولادت وی را سال‌های ۱۱۹۷ و ۱۱۹۸ق آورده‌اند.

محمدجعفر استرآبادی پس از رشد و بلوغ با تشویق والد خود به تحصیل علوم مقدماتی در زادگاه خویش (استرآباد) پرداخت و پس از آن به بارفروش (بابل) و پس از چندی برای ادامه‌ی تحصیل به عتبات رفت و از محضر درس آقا سیدعلی طباطبائی استفاده کرد و «ملاذ الاوتاد» را که مجموع تقریرات درس استاد بود تألیف نمود و بر وی عرضه داشت که مورد قبول و تحسین وی واقع شد. سپس کتاب «شوارع الانام فی شرح القواعد» را تألیف کرد و به دریافت اجازه‌ی اجتهاد از استادش نایل گردید. وی در تمامی شهرهایی که ساکن بود مجلس درس برپا می‌نمود و در مدارس علمیه در دو مبحث اصول و فقه تدریس می‌کرد. وی در سال ۱۲۲۹ به استرآباد بازگشت، ولی چون اقامت در آن‌جا برایش مشکل بود، به قزوین رفت و به خانه‌ی ملا عبدالوهاب قزوینی که به تازگی به ریاست دینی شهر رسیده بود وارد شد و سپس از آن‌جا به تهران رفته و در مدرسه «حکیم هاشم» به تدریس فقه و اصول پرداخت.

شریعتمدار از علمای با نفوذ عصر قاجار و از پیشگامان مبارزه علیه روس‌ها بود. وی در سال ۱۲۴۱ق به همراه سیدمحمد طباطبائی راهی جهاد علیه قوای متجاوز روس شده و پس از بازگشت از جنگ با قوای روس، عازم سفر حج و در راه بازگشت، به قصد زیارت عتبات عالیات وارد نجف اشرف شد و قصد اقامت در کربلا نمود و بعد از دو سال، کربلا را ترک و از طریق کرمانشاه به تهران و استرآباد و بعد به مشهد رفت و در آنجا اقامت گزید. وی در سال ۱۲۵۵ق به دعوت محمدشاه قاجار به تهران عزیمت کرد. ملامحمدجعفر در پی استقبال مردم تهران، مرجعیت دینی آن‌ها را به عهده گرفته و در همین زمان به لقب «شریعتمدار» مشهور گردید. وی تا پایان عمر در تهران ماندگار شد.

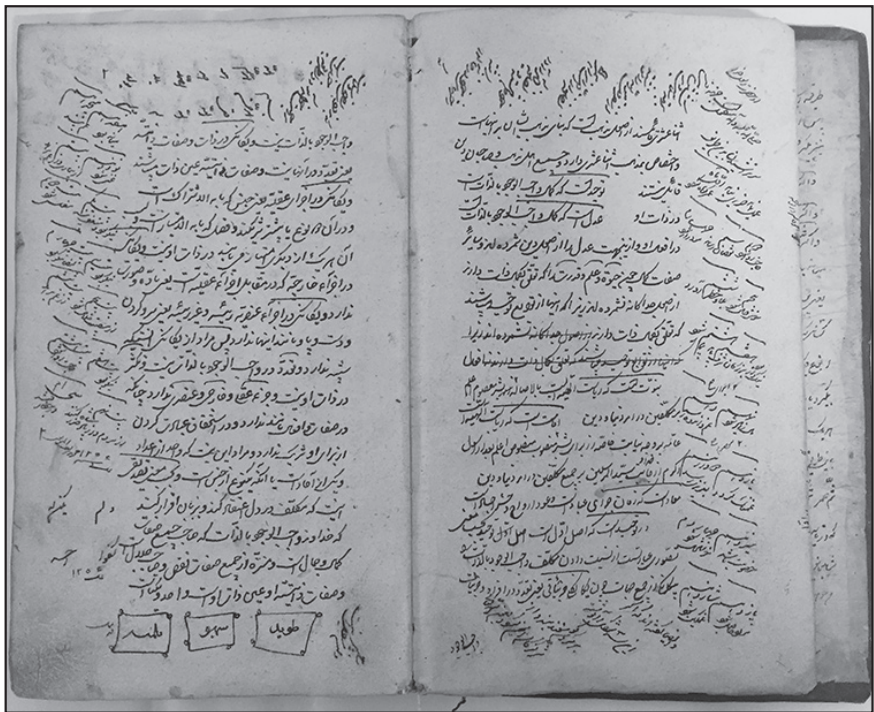
سرانجام ملامحمدجعفر استرآبادی پس از عمری تلاش علمی و خدمت به مذهب شیعه، در شب دهم ماه صفر ۱۲۶۳ق به دلیل بیماری سل در تهران درگذشت و پیکرش را به نجف اشرف منتقل و در مکانی که خود از پیش معین کرده بود، در کنار مرقد علامه حلی، پشت سر فرزنداناش به خاک سپرده شد.

آثار و تألیفات شریعتمدار

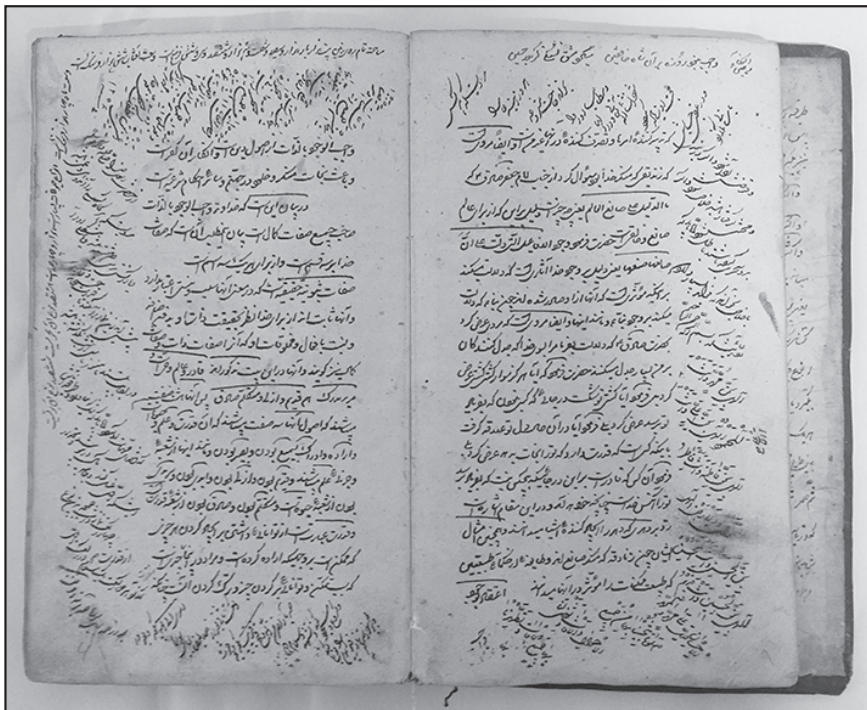
۱. «لب اللباب فی علم الرجال» این کتاب، مشتمل بر مقدمه، هشت باب و خاتمه است.
۲. «دلائل المرام فی تفسیر آیات الاحکام».
۳. «آب حیات» یا «ماء الحیاء» به فارسی در اصول دین.

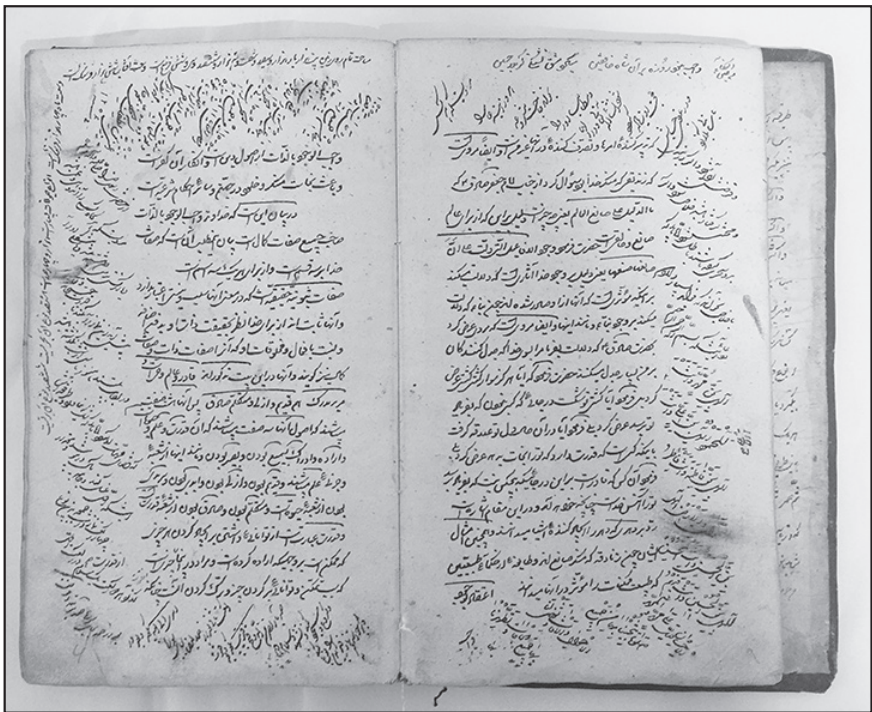
۴. «نخبه الزائر» یا «مائدة الزائر» یا «مائدة الزائرین» که مختصری از زادالمعاد علامه مجلسی است.
۵. «موائد العوائد فی بیان القواعد والفوائد» به زبان عربی در اصول.
۶. «مصایب الدجی» به عربی که آن را به سال ۱۲۲۴ق در کربلا نگاشته است.
۷. «خزائن العلوم».
۸. «مشارع القاصدین فی السلوک الی معالم الدین».
۹. «موالید الاحکام فی الفقه المذاهب الخمسة».
۱۰. «مصباح الهدی» یا «مصایب الهدی» به عربی در کلام و الهیات.
۱۱. «ینایع الحکمة فی شرح نظم اللمعة» به عربی، شرح مزجی مختصر و استدلالی است بر کتاب ارجوزه التحفة القوامیة اثر میرزا قوام‌الدین قزوینی حلی که در آن کتاب اللمعة الدمشقیة شهید اول را به نظم در آورده است.
۱۲. «مصایب الاصول» به زبان عربی در فقه و اصول.
۱۳. «اربعون حدیثاً» به فارسی در فضایل امیرالمؤمنین علی(ع) همراه با ترجمه فارسی که آن را به درخواست فردی بنام حاج عبدالله پس از بازگشت از زیارت حج در روز یکشنبه آخر رجب ۱۲۴۰ق به پایان رسانیده است. این اثر با عنوان «هدایة الولاية» نیز شناخته می‌شود.
۱۴. «اجوبه المسائل» به عربی و فارسی.
۱۵. «تحفة العراق» در علم اخلاق. مشتمل بر فضائل و رذائل اخلاقی که از احادیث اهل بیت(ع)

- استفاده شده است.
۱۶. «جامع الرسائل»
  ۱۷. «جامع الفنون» در دوازده علم که به عقیده‌ی او دانستن آن‌ها شرط اجتهاد است. از جمله علوم ادبی شامل صرف و نحو و بلاغت و لغت.
  ۱۸. «مدائن العلوم» به عربی در نحو و ادب، مشتمل بر پنج مبحث: لغت، صرف و اشتقاق، نحو، بلاغت و منطق.
  ۱۹. «مظاهر الاسرار فی بیان وجوه اعجاز کلام الجبار» به عربی در تفسیر و علوم قرآن که ناتمام مانده است.
  ۲۰. «تفسیر» از ابتدای سوره کهف تا پایان سوره احزاب.
  ۲۱. «ملاذ الاوتاد» به عربی نزدیک به ۸۰۰۰ بیت در تقریرات استادش سیدعلی طباطبایی در اصول که در سال ۱۲۳۷ق از آن فارغ گردید.
  ۲۲. «شفاء الصدور» در تفسیر یا «شفاء الصدر فی تفسیر آیات الموعظة»
  ۲۳. «نجم الهدایه» [اول] که آن را به امر فتحعلی شاه قاجار مشتمل بر یک مقدمه، دوازده باب و یک خاتمه نگاشته است.
  ۲۴. «نجم الهدایه» [دوم] که به نام‌های «نجم الهدایه کبیر» یا «جامع کبیر محمدی» نیز شناخته می‌شود و شریعتمدار آن را به نام محمدشاه قاجار کرده است.

- ۲۵. «ترجمه مائده الزاهدین»
- ۲۶. «شاخ نبات» ترجمه فارسی کتاب اصل الاصول.
- ۲۷. «کنوز العلوم».
- ۲۸. «وصل الفصول» به فارسی.
- ۲۹. «ینبوع الدموع» به فارسی در هشت باب در تاریخ، زندگی، احوال و مصیبت‌های پیامبر و امامان معصوم (ع).
- ۳۰. «فُلك المشحون» یا «آب حیات کبیر» به فارسی در اصول دین.
- ۳۱. «واجب الاعتقاد».
- ۳۲. «رساله فی بیان صیغ عقد النکاح و الطلاق» به عربی که به خواهش یکی از دوستان در ۱۷ جمادی الثانی ۱۲۵۲ نگاشته شده است.
- ۳۳. «صیغ العقود و الایقات» به عربی که در هشتم رجب ۱۲۵۲ نگارش شده است.
- ۳۴. «آداب المتعلمین» که در نهم رجب ۱۲۵۲ به نگارش درآمده است.
- ۳۵. «الاعتقادات» این رساله برای جدا کردن باورهای شیعه امامیه در اصول و فروع از فرقه‌های کیسانیه، زیدیه و واقفیه نگارش یافته است. رساله مزبور شامل یک مقدمه و پنج باب در اصول پنجگانه مذهب تشیع است.
- ۳۶. «رساله فی بیان قواعد العلوم العربیة الادبیة و المنطقیة» که در ۲۸ شعبان ۱۲۵۲ نگاشته شده است.

۳۷. «اعتقادیه» مشتمل بر یک مقدمه و چند باب با حواشی.

۳۸. «اصل الاصول» در اصول دین و مذهب شیعه.

۳۹. «رساله فی علم الرجال» که در رجب ۱۲۵۱ نسخه نویسی گردیده است.

۴۰. «حیوه الارواح» به عربی در یک مقدمه و پنج باب و مشتمل بر اعتراضاتی به شیخ احمد احسائی و صوفیان که شریعتمدار آن را در سال ۱۲۴۰ ق نگاشته است. میرزا حسن گوهر قراچه‌داغی از شاگردان شیخ احمد احسائی این اثر را در کتاب «جواب اعتراضات المولی محمدجعفر» یا «الرد علی رساله حیاة الارواح» نقض کرده است. و آثار متعدد دیگر.

فُلك مشحون (اصول دین - فارسی)

تعدادی از آثار ملامحمد جعفر استرآبادی، در قالب مجلدات دست‌نویس، در گنجینه نسخ خطی مؤسسه فرهنگی میرداماد وجود دارد که یکی از آن‌ها نسخه‌ی دست‌نویس کتاب «فُلك مشحون و آب حیوه کبیر» است که در سطور زیر به معرفی آن خواهیم پرداخت.

کتاب‌شناسی

فُلك مشحون، رساله‌ایست بسیار مختصر در اصول اعتقادی شیعه که به زبان فارسی ساده نگاشته شده است. در دیباچه‌ی این رساله، نام آن به صراحت قید نشده، لکن براساس عبارت «این رساله‌ایست که فُلك مشحون است از برای نجات از دریای حیرت و آب حیوه

کبیر است از برای تشنگان وادی ضلالت و جهالت» که در دیباچه‌ی آن آمده، نام اصلی آن را «فُلک المشحون» و نام دوم آن را «آب حیوه کبیر» دانسته‌اند. اما در انتهای نسخه‌ی اصل (خط مؤلف) این رساله آمده: «تمام شد رسالهٔ فلک مشحون که آب حیا کبیر است.» بنابراین نام رساله همان «فلک مشحون» است. لکن در نسخه‌ی مورد بحث، عنوان کتاب این‌گونه آمده است: «هذه الكتاب موسوم بفُلک مشحون و آب حیوه کبیر». این رساله مشتمل بر پنج «باب»، هر باب حاوی یک «اصل»، هر اصل دارای پنج «فصل» و بعد از هر فصل یک «وصل» است. مؤلف ابتدا معنی هر یک از اصول پنج‌گانه را در چند سطر ذکر و سپس اصول دین را براساس اعتقادات مذهب شیعه اثنی‌عشری، به فارسی بیان و شرح کرده است.

نسخه‌شناسی

از این رساله نسخه‌های متعددی در کتابخانه‌های عمومی و خصوصی ایران و جهان وجود دارد و هم‌چنین متن آن یک بار در سال ۱۲۴۴ق به چاپ‌سنگی رسیده است، اما با توجه به این‌که نسخه‌ی مورد بحث در زمان حیات مؤلف و توسط یکی از علماء و خوشنویسان استرآباد کتابت شده، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

آغاز نسخه: «بسم الله الرحمن الرحيم، الحمد لله الواجب الوجود بالذات و صاحب الصفات سیما التي هي الذات و الواحد من جميع الجهات... اما بعد پس می‌گوید خادم بساتین مذهب جعفری و شرع محمدی محمد جعفر استرآبادی که این رساله‌ایست که فلک مشحون

است از برای نجات از دریای حیرت و آب حیوه کبیر است از برای تشنگان وادی ضلالت و جهالت که بخواهش اخ اعزّ روحانی و برادر ایمانی موفق بتوفیق الله حاجی عبدالله نوشته شد و مشتمل است بر بیان اصول دین بر وفق اصول مذهب جعفری که واجب است بر هر مکلف که آنها را بداند و ...

انجام نسخه: «... توبه را قبول خواهد کرد چنانکه بمقتضای بعضی از اخبار از باب تفضل الهی گناه را نمی‌نویسند تا هفت ساعت یا مثل آن به احتمال آنکه توبه کند یا حسنه‌ای که باعث عفو از گناهان است از او صادر شود، چنانکه مؤاخذه بر نیت معصیت و وسوسه نفس نمیکند و بقصد طاعت ثواب میدهد از راه فضل. و الله العالم و له الحمد الدائم و الصلوه علی رسوله و آله الی القائم. تمام شد رساله فلك مشحون که آب حياه کبیر است.»

رقم انجام کاتب: « [تمام شد] در شب یکشنبه دوازدهم شهر صفرالمظفر در دارالمؤمنین استرآباد ایت‌نیل خیریت دلیل من شهر سنه ۱۲۵۴ بید الاقل محمدشریف الموسوی.»

خط: شکسته نستعلیق. **کاتب:** محمدشریف الموسوی [استرآبادی]. **تاریخ کتابت شب یکشنبه ۱۲ صفر ۱۲۵۴.** محل کتابت: شهر استرآباد. **جنس و رنگ کاغذ:** فرنگی نخودی. **تعداد اوراق:** ۸۳ برگ (متن کتاب از صفحه ۱ شروع شده و در صفحه ۸۳ خاتمه یافته است). **اندازه اوراق:** ۱۳×۲۲ cm. **تعداد سطور در هر صفحه:** ۱۷ سطر. **اندازه بخش مسطور:** ۷×۱۵ cm. **صفحات بدون شماره گذاری و دارای رکابه است.** **عناوین:** شنگرف. **خط کشی**

روی عبارات و سطور: تحریر مشکى. جلد: مقوّا با روکش تیماج قهوه‌ای سوخته. قطع نسخه: رقعی.

حواشی: در آستر جلد‌های زیرین و زبرین و حواشی اوراق نسخه مطالب پراکنده، شامل ادعیه، اشعار حساب و کتاب شخصی، نسخه‌های درمانی و حواشی بر متن کتاب آمده که برخی از منابع مختلف و برخی از کاتب نسخه (محمدشریف موسوی) است که از تاریخ ۱۲۵۴ تا ۱۲۵۸ ق تحریر یافته است. در بالای صفحه‌ی آغاز رساله (صفحه اپ) اثر مهر بیضی «محمدشریف موسوی» درج شده است.

آسیب‌های نسخه

۱- آثار رطوبت و پاشیدگی مرکب بر سطح اوراق. ۲- ایجاد لکه‌های قهوه‌ای بر اثر آلودگی اوراق به مواد خارجی و اسیدی شدن. ۳- تغییر رنگ کاغذ بر اثر تماس با رطوبت. ۴- ایجاد تیرگی در گوشه‌ی چپ تحتانی اکثر اوراق (محل ورق زدن) بر اثر تماس رطوبت انگشتان دست. ملکیت و محل نگهداری نسخه

این نسخه از مجموعه‌ی نسخ دست‌نویس محمود اخوان مهدوی است که اکنون در گنجینه‌ی نسخ خطی مؤسسه فرهنگی میرداماد نگهداری می‌شود.

